

ПРИРОДА СМІШНОГО В САТИРИЧНІЙ П'ЄСІ "ЛІЛЮЛІ" Р. РОЛЛАНА ТА ОПОВІДАННІ "ЛІЛЮЛІ" М. ХВИЛЬОВОГО

Корженко Н.В., аспірант

Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна

У статті проаналізовано вплив європейської та української культур на сатирично-пародійну спрямованість творів Р. Роллана та М.Хвильового. Автор статті робить спробу довести, що в узятих для порівняння п'єсі та оповіданні "Лілюлі" сміхові інтенції слід розмежовувати за суттєвою відмінністю архетипів культур та морально-правових відносин, за націленістю, з одного боку, на масового читача, з іншого, – на інтелект мислячої людини, а також за своєрідною версією відтворення суспільних ідеалів.

Ключові слова: природа смішного, сатирично-пародійна спрямованість літературних творів, архетипи культур, європейські суспільні ідеали, "психологічна Європа".

Корженко Н.В. ПРИРОДА СМЕШНОГО В САТИРИЧЕСКОЙ ПЬЕСЕ "ЛИЛЮЛИ" Р. РОЛЛАНА И РАССКАЗЕ "ЛИЛЮЛИ" Н. ХВЫЛЕВОГО / Харьковский национальный университет им.В.Н.Каразина, Украина

В статье проанализировано влияние европейской и украинской культур на сатирико-пародийную направленность произведений Р.Роллана и М.Хвильового. Автор статьи пытается доказать, что во взятых для сравнения пьесе и рассказе "Лилюли" смеховые интенции следует розграничить по существенной разнице архетипов культур и морально-правовых отношений, по нацеленности, с одной стороны, на массового читателя, с другой, – на интеллект мыслящего человека, а также по своеобразной версии отображения общественных идеалов.

Ключевые слова: природа смешного, сатирически-пародийная направленность литературных произведений, архетипы культур, европейские общественные идеалы, "психологическая Европа".

Korgenko N.V. NATURE FUNNY IN THE SATIRIC R. ROLLAN'S PLAY "LILULI" AND M. KHVYLOVY'S STORY "LILULI" / Kharkov national university named after V.N. Karazin, Ukraine

The paper analyses the impact of European and Ukrainian cultures on satirical and parody orientation of the works by R. Rollan and M. Khvylovy. The author attempted to prove that in the two works selected for his analysis – a play and a short story under the same title of The Liluli – laughing intentions should be differentiated according to: an essential difference in archetypes and, moral and legal relations of the two cultures; orientation, on the one hand, to the mass reader and, on the other hand, to the intellect of a thinking individual; a distinctive version of the social ideals presentation.

Key words: nature of funny, satiric & parody orientation of literary works, cultural archetypes, European public ideals, "psychological Europe".

Можна погодитися з тим, що оповідання М.Хвильового "Лілюлі" є найскладнішим для пояснення чи коментування, адже вимагає неабиякої інтелектуальної та мислинневої напруги [2:354; 9:643]. Чимало літературознавчих праць присвячено вивченню художнього світу М.Хвильового (Агєєва В., Безхутрий Ю., Жулинський М., Лаврінченко Ю., Майданченко П., Плющ В., Цеков Ю.) [1; 2; 5; 8; 9; 10; 15]. Однак, досі сучасними вченими не досліджено повною мірою сміхові інтенції його творів, зокрема оповідання "Лілюлі", що має своєрідні ознаки сатиричного наповнення. Мало тут допомагає і сам автор, акцентуючи на тому, що оповідання "Лілюлі", як і "Свиня" та "Колонії, вілли...", можна вважати сатирою на міщан з партквитками [14:836], оскільки подібна презентація власних творів є занадто "скупюю".

Привабливим для нашого аналізу видається схожість-розбіжність різнопланових за своєю природою та суттю "ролланівської" та "хвильовівської" "Лілюлі".

Щодо оповідання М.Хвильового, то певний змістовний, як можна очікувати, натяк читачеві на пародійність автор подає назвою твору, беручи її в лапки. Для тодішнього українця все було зрозумілим, оскільки в перші пореволюційні роки в країні набула значного поширення сатирична п'єса Р.Роллана "Лілюлі" (1918), численні переробки якої в стилі пролеткультівського "нового ладу" були, м'яко кажучи, вульгаризацією, а насправді – спотворенням латентних ідей європейськості, що їх презентує відомий письменник [9:643].

Річ у тім, що на початку XVIII ст. у європейській спільноті надзвичайно потужно актуалізується дихотомія добра і зла, тобто проблеми моралі у відносинах між людьми. Протягом наступних майже двохсот років європейські мислителі (Б.де Мандевіль, Вольтер, Г.Лейбніц, І.Кант, Г.Гегель та ін.) пропонують власні версії щодо вирішення суперечності між добром і злом. Врешті-решт доходять висновку, що зло є підступним, воно не вимагає свободи, і немає більш витонченої творчості, ніж творчість самовиправдання зла.

Р.Роллан у своїй п'єсі "Лілюлі" не заглиблюється в архетипи європейської культури; як європейська людина, суб'єкт колективного несвідомого (К.Юнг), він "дихає" духом Свободи (наприклад, цей дух

демонструють своєю майстерністю іронії і сарказму Вольтер та Еразм [11:234]). Європейці знають і істинну ціну Братерству, що пройшло тернистий шлях у своєму бутті від привабливої ідеї буржуазних революцій до реального втілення як принципу у відносинах між людьми (людинолюбство, гуманізм). Важливою віхою у розвитку європейця як особистості є культ Розуму, який означає, що з появою в цьому світі "людини розумної", лише вона, (людина) і усе людське в її діяннях надає життю сенсу. Отже, Р.Роллан – яскравий представник європейського співтовариства, міг собі дозволити цікаву, життємобілізуючу демонстрацію критичного мислення (Захід – "хворий пес") [11:214,273].

Твір-пародія Р.Роллана "Лілюлі" цілковито відповідає новим мистецьким запитам та найсуворішим вимогам жанру. П'єса, безумовно, є талановитою сатирою на тогочасне європейське суспільне буття. І дійсно, сатиричне в пародії відчувається в кожному епізоді та образі. Як добро і зло, він протиставляє Істину та Ілюзію (від лат. *illusio* – висміюю, обманюю), пропонуючи читачеві сатиру на Ілюзію [11:268]. Жартівливий тон, іронія відчувається у п'єсі ще на самому початку, коли автор подає характеристику дійових осіб. Істина в нього – це дівчинка з голівкою ластівки, смаглява циганочка з вогненними очима, яка спритно уміє діяти язиком і кинджалом (напевно, такою може бути лише циганочка, а не француженка там чи німкеня), ну а далі – це вже зовсім не істина, а цирковий персонаж – вона одягнена в костюм Арлекінки. І навпаки Ілюзія-Лілюлі (зло) – маленька, тоненька білявка, у неї блакитні очі, наївні і лукаві; стрункі руки підлітка, музичний голос, тембр якого зачіпає за живе [11:201]. Одне слово – красуня, цариця. А ось "Господь бог" схожий на пройдисвіта, – це, напевно, в дусі просвітницького атеїзму і тієї ж таки європейської "вільної волі". Така характеристика Бога – "дружній шарж" (для європейця) чи сатиричний малюнок для "радянського" атеїста. Протиставлення Істини та Ілюзії може викликати сміх лише в західного читача, який увібрав у себе дух Свободи, Братерства, культу Розуму.

Натомість М.Хвильовий переймається іншим: його не влаштовує українська дійсність "в стилі" Уесесер і міщани з партквитками. Прагнучи бути європейцем, він залишається собою, добре розуміючи суттєві відмінності архетипів української культури. Для нього, на відміну від Р.Роллана, розв'язання напруги між добром і злом пов'язується з Богом, що дав людству шанс творити добро. Очі горбуна Альоші із "Лілюлі" "нагадують Голгофу, коли йшов легендарний Христос на Голгофу," інша річ, як використовує цей шанс людство, в тому числі і "Ка-пе-бе-у." Не випадково Альоша, щоразу, з'являючись в оповіданні в окремих епізодах, саме цими очима дивиться на українську дійсність, пореволюційне українське життя.

Незважаючи на атеїстичність "Ка-пе-бе-у" та марксистсько-ленінської ідеології в цілому, М.Хвильовий не міг ігнорувати найважливіший, найвагоміший регулятор людських стосунків – мораль. Він відчував, що в умовах відсутності (в імперській Росії та в Україні (як її складовій частині) і після 1917-го року) розвинутих права і правосвідомості, право зневажалось усіма верствами населення. Про цю особливість Росії (як і України) писав у "Віхах" талановитий правник Б.Кістяківський "На захист права. (Інтелігенція і правосвідомість)" [4:122–149], закликаючи інтелігенцію до "правової реорганізації держави, тобто перетворення державної влади із влади сили на владу права" [4:143]. На жаль, цим закликам не знайшлося відгуку ще й сьогодні, на початку вже нового, ХХІ століття. Чи можна було розраховувати на право, як регулятор окремих людських стосунків і суспільного життя в цілому на початку ХХ століття?

Звичайно, ні, і це добре розумів М. Хвильовий. Відтак, він намагається зберегти мораль як національну цінність за умов байдужості до права. Таким чином, очікувати від нього релятивізму в ставленні до вічних моральних цінностей було годі, оскільки це б порушувало певну гармонію "колективного несвідомого" в українському соціокультурному просторі. Якщо Р.Роллан у своїй п'єсі констатує, що "життя – трагедія", доводячи до крайнощів соціальний песимізм, розруху і втрачаючи підґрунтя філософічного ставлення до життя, яким завжди славилась Європа (саме на це звертають увагу читачі ролланівської "Лілюлі", змушуючи автора виправдовуватися [11:268]), то М.Хвильовий не відмовляється від "загірної комуні" як мети будівництва нового суспільства і нової моралі [14:815], проте його оповідання "Лілюлі" є надзвичайно гострою сатирою на те, "хто" і "як" це здійснює.

Взяті для порівняння твори мають різнополюсові витоки смішного. Ролланівський епіграф до пародії "Лілюлі" відразу вимальовує зрозумілу картину французького сміху крізь страждання. Влучна сатира на Ілюзію, хоч і прямує в руслі нігілізму, все ж протиставляється Надії на краще майбутнє [11:268]. Його істинна пародія (за всіма ознаками літературного жанру), вказуючи на "хворобливі" процеси суспільства, посилює функції гіперболи, шаржування персонажів, доводить їхні риси часом до абсурду задля того, щоб досягти сподіваного сатирично-комічного ефекту. Наприклад, Ролланівський Полішинель – це вічний автохтон, громадянин всіх країн, що завжди плутається під ногами, вдаючи свою безтурботність та веселість. "Чим більше дурнів, тим смішніше!" – наголошує він [11:265].

Якщо Р.Роллан свою пародію спрямовує на масового читача в дусі європейської масової культури, то М.Хвильовий, на протигагу соціалістичному масовізму, розраховує на мислячого читача. Зокрема, в одному з епізодів письменник проводить чітку паралель між істинною Вірою в Бога та вірою "в дусі Уесесер". На перший погляд, нібито йдеться про комольців як комсомольців (комсомольську молодь). Однак тут слово **комольці** з префіксом **ко** (від лат. *co* – "об'єднання"), безсумнівно, має корінь, що

походить від слова "молитва", тобто говориться про *співмолитву*. У такий спосіб письменник тонко розмежовує дві культури молитви: справжньої, традиційної, де Собор, де "...дзвональна звена весняльної дзвими блакитнить на душальній душі...", та нової "молитви" комсомольської молоді з кадилами-смолоскипами в руках, коли "...похмуро костилить Баба Яга – кістяна нога – сива зима із шкульгальною лицю в зимальну північ..." [14:372]. У дивовижно-веселих словосплетіннях, що викликають посмішку, звісно, прихований глибокий зміст.

М.Хвильовий виступає в оповіданні "Лілюлі" іроністом, який їдко висміює так званий авангард, представлений Пупишкініми, що встановлюють власні істини в українському суспільстві. У порівнянні з Ролланівським Полішинелем, який вільно промовляє свої думки, у Хвильового схожу роль виконує некрасивий горбун Альоша, що переписує чужі твори й лише наостанку висловлює "справжню думку" про напрямок руху українського суспільства.

Таким чином, узагальнюючи про природу сміху, можна дійти певних висновків. У своїй пародії "Лілюлі" Р.Роллан з помітною виразністю "заземлює" загальнолюдські орієнтири (Бог, Істина, Свобода тощо), змальовуючи їх в образі людей. М.Хвильовий у оповіданні "Лілюлі" навпаки, показуючи ідеали українського суспільства, констатує, наскільки ці справжні творці, головні дійові особи авангарду, далекі від реального життя. З прикрістю М.Хвильовий зображує потворність комуністичних ватажків, які покликані виражати Високі загальнолюдські ідеали.

Незважаючи на суттєву відмінність від Ролланівського духу "психологічної Європи", М.Хвильовий є цілком європейцем з переконанням про вільний розвиток національних культур, які роблять свій неоціненний внесок у загальносвітовий процес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В.П. Микола Хвильовий // Історія української літератури ХХ століття: Навч. посібник: У 2-х кн. / В.П.Агеева.; за ред. В.Г.Дончика. – К., 1994. – Кн. 1: 1910 – 1930-ті роки. – С. 533–551.
2. Безхутрий Ю.М. Хвильовий: проблеми інтерпретації/ Ю.М.Безхутрий. – Х., 2003.
3. Белинский В. Тексты // Утопический социализм: Хрестоматия / В. Белинский; общ. ред. А.И. Володина. – М., 1982. – С. 343–385.
4. Вехи. Сб. статей о русской интеллигенции. Из глубины. – М., 1991.
5. Жулинський М. Талант, що прагнув до зір // Хвильовий М. Твори: У 2-х т./ М. Жулинський – К., 1991. – Т. 1: Поезія. Оповідання. Новели. Повісті. – С. 5–42.
6. Довідник з історії України (А-Я): Посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закл.– К., 2001.
7. Задеснянський Р. Що нам дав М.Хвильовий/ Р. Задеснянський. – Торонто, 1979.
8. Лавріненко Ю.А. Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей. – К., 2001. 9. Майданченко П.І. Примітки // Хвильовий М. Твори у 2-х т. – К., 1991. – Т. 1. С. 616–647.
9. Плющ В. Правда про хвильовім / В.Плющ – Мюнхен, 1954.
10. Роллан Р. Собр. сочинений в 9 т. – Т. 5. – М., 1983.
11. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании // Педагогическое наследие/ Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г.– М., 1988. – С. 199–296.
12. Хвильовий М. Твори в 5т./ М. Хвильовий. – Нью-Йорк – Балтимор – Торонто, 1978–1986. – Т. 5.
13. Хвильовий М. Твори у 2т./ М.Хвильовий. – К., 1991. – Т. 1.
14. Цекон Ю. Підтекст художнього твору і світовідчуження письменника: (Микола Хвильовий) // Самототожність письменника: До методології сучас. літературознавства: Колективна монографія. – К., 1999. – С. 55–80.